

Marek Tyrąła

Wpływ rywalizacji politycznej na proces konsolidacji demokracji w Polsce w latach 1991–2011

SŁOWA KLUCZOWE:

demokracja, konsolidacja, rywalizacja polityczna, transformacja, wybory

STUDIA I ANALIZY

Wstęp

Demokracja stanowi formę sprawowania władzy, której głównym źródłem jest wola większości obywateli¹. Andrzej Antoszewski i Leonardo Morlino zwracają uwagę, iż jakość demokracji tworzą: procedury (rządy prawa, rywalizacja polityczna, partycypacja), element substancjalny (poziom realizacji wartości równość oraz wolność) oraz efekt końcowy (responsywność) mierzony poziomem zadowolenia z dokonań władzy i demokracji². Konsolidacja demokracji jest stopniowym uzyskiwaniem przez nowy system cech demokracji liberalnej-poliarchii (w ujęciu R. Dahla)³. Demokracja i liberalizm tworzą wspólny autonomiczny obszar, są ze sobą trwale związane⁴. Liberalizm niesie wolność, natomiast demokracja równość⁵. Jednak balans między demokracją a liberalizmem jest trudny

¹ J. Pokładecki, *Systemowe znaczenie demokracji na poziomie lokalnym w Polsce*, [w:] S. Wróbel (red.), *Polska demokracja. Koncepcje, płaszczyzny, instytucje*, Toruń 2008, s. 284–285.

² A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016, s. 12–26, 82–83 oraz J. Linz, *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*, [w:] J. Szczupaczyński (opr.), *Władza i społeczeństwo. Tom II*, Warszawa 1998.

³ R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Warszawa 2012, s. 310–312.

⁴ N. Bobbio, *Liberalizm i demokracja*, Kraków 1998, s. 36–40.

⁵ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1998, s. 470–477.

do osiągnięcia, a jeszcze trudniejszy do utrzymania⁶. J. Linz i A. Stepan stwierdzają, że proces konsolidacji demokracji dokonuje się równocześnie na trzech płaszczyznach: konstytucyjnej, intelektualnej oraz behawioralnej (wartości kulturowe). Ważna cecha skonsolidowanej demokracji to jej elastyczność, możliwość systemu do demokratycznej *reprodukcji*, czyli przewyższania sytuacji kryzysowych⁷. Konsolidacja demokracji jest ostatnią fazą demokratyzacji, stanowi ona zakończenie tranzycji⁸. Jednak transformacja niekoniecznie musi zakończyć się pełną konsolidacją demokracji. Demokracja skonsolidowana jest systemem zintegrowanym, który powinien być w stanie zapewnić wystarczający poziom spójności pomiędzy wartościami, strukturami oraz zachowaniami politycznymi⁹. Proces konsolidacji demokracji obejmuje formowanie i utrwalanie wzorców rywalizacji politycznej oraz zdobywanie dla tych wzorców szerokiej akceptacji. W procesie powyższym dominującą rolę sprawują partie polityczne¹⁰. Partie polityczne na trwale wpisują w *habitus* społeczny model rywalizacji politycznej. Jeśli przybierze on antagonistyczną formę, konsolidacja demokracji ulega spowolnieniu. Wskaźnik demokratyzacji jest wyznaczany przez poziom rywalizacyjności¹¹. Konsolidacja demokracji to proces odwracalny. Jest to także osiągnięcie stanu, w którym powrót do autorytaryzmu powinien być niemożliwy¹². Wysoka stabilność systemu politycznego występuje tam, gdzie funkcjonuje i równoważy się wzajemnie silne państwo oraz silne społeczeństwo obywatelskie¹³. Miarą konsolidacji demokracji powinna być zdolność instytucji nowego reżimu do pozytywnej odpowiedzi na wyzwania o charakterze ekonomicznym, a także socjopolitycznym¹⁴. Demokracja utrzymuje się tylko dzięki temu, że nigdy nie może zostać w pełni zrealizowana i urzeczywistniona. Zabezpieczeniem dla demokracji jest jej własny opór

⁶ A. Heller, *Wykłady i seminarium lubelskie*, Lublin 2006, s. 151.

⁷ J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore–London 1996, s. 2–15 oraz G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton 1963, s. 66–125.

⁸ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.

⁹ A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Warszawa 2012, s. 48–87, 184–223.

¹⁰ K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 16–20.

¹¹ A. Antoszewski, *System polityczny...*, s. 189.

¹² Tamże s. 42–43, 183–184.

¹³ F. Fukuyama, *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, Poznań 2012, s. 478.

¹⁴ A. Gruszczyk, *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*, Kraków 2000, s. 25–26.

przed urzeczywistnieniem w pełni¹⁵. Dzięki tej sprzeczności demokracja rozkwita.

Procesy rywalizacji politycznej oraz konsolidacji demokracji stanowią dwa wzajemnie warunkujące się elementy systemu politycznego. Przedstawiona problematyka badawcza może stanowić istotny wkład w dalsze badanie niezakończonego procesu konsolidacji demokracji w Polsce. Celem artykułu jest ukazanie procesu rywalizacji politycznej (analiza koalicji wyborczych i gabinetowych) oraz jego wpływu na proces konsolidacji demokracji w Polsce w latach 1991–2011.

Główna hipoteza postawiona w artykule brzmi: rywalizacja polityczna stanowiła główny wyznacznik wpływający na proces konsolidacji demokracji w Polsce. W pracy postawiono również pomocnicze pytanie badawcze: jakie czynniki decydują i mają wpływ na proces konsolidacji demokracji w Polsce?

Zastosowane metody badawcze: opisowa, porównawcza oraz ilościowa.

Rywalizacja polityczna w Polsce w latach 1991–2011

Esencją każdej demokratycznej polityki jest rywalizacja i współpraca partii politycznych na arenie gabinetowej, wyborczej oraz parlamentarnej. Rywalizację polityczną można określić jako ogół strategii i zachowań kooperacyjnych partii politycznych, które dążą do uzyskania jak najlepszej pozycji dla siebie. Rywalizacja polityczna zawsze wyraża dwa główne ogniwa polityki, konflikt i ład społeczny¹⁶. Sprzeczność i konflikt stanowią siłę napędową struktury społecznej, implikując rzeczywistą walkę oraz realne starcia pozwalające się dokładnie umiejscowić w politycznej strukturze złożonej całości¹⁷. Istotą każdej politycznej rywalizacji międzypartyjnej jest konflikt polityczny. Każda władza generuje zarówno nierówności, jak i konflikt¹⁸. Koalicje wyborcze w Polsce były tworzone i funkcjonowały w ramach konfliktu politycznego, który bazował na podziale postkomuni-

¹⁵ J. Butler, *Dynamiczne wnioski*, [w:] J. Butler, E. Laclau, S. Zizek, *Przygodność, hegemonia, uniwersalność*, Warszawa 2014, s. 311.

¹⁶ A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 15–30.

¹⁷ L. Althusser, *W imię Marksa*, Warszawa 2009, s. 250 oraz Ch. Mouffe, *Agonistyka, Polityczne myślenie o świecie*, Warszawa 2015.

¹⁸ R. Dahrendorf, *Nowy konflikt społeczny, esej o wolności*, Warszawa 1993, s. 60.

stycznym¹⁹. Według Mirosławy Grabowskiej podział powyższy na trwałe wpisał się w model rywalizacji politycznej w Polsce, wpływając na funkcjonowanie zarówno systemu politycznego, jak i demokracji. Podział postkomunistyczny oraz ukształtowane w jego wyniku tożsamości wpłynęły na preferencje wyborcze poszczególnych grup społecznych. Koalicje wyborcze tworzone były w systemie partyjnym, który charakteryzowała dwuetapowa funkcjonalność: etap zabudowy polskiej sceny politycznej (występował w latach 1991–2001) oraz etap postępującej stabilizacji sceny politycznej (występował w latach 2001–2011). Rywalizacja wyborcza w Polsce toczyła się w trakcie wyborów parlamentarnych w 1991 r., 1993 r., 1997 r., 2001 r., 2005 r., 2007 r., oraz 2011 r.:²⁰

- a) w latach 1991–1993 między ugrupowaniami postsolidarnościowymi – prawicą *pozaokrągłościową* (nieuznającą porozumień Okrągłego Stołu) i prawicą *okrągłościową* (uznającą porozumienia Okrągłego Stołu),
- b) w latach 1993–1997 między zblokowaną lewicą a sfragmentaryzowaną prawicą,
- c) w latach 1997–2001 między zblokowaną prawicą a skonsolidowaną lewicą,
- d) w latach 2001–2005 występowała rywalizacja trójbiegunowa: blok lewicy, sfragmentaryzowany blok prawicy oraz partie protestu,
- e) w latach 2005–2011 między dwiema partiami prawicowymi PiS i PO²¹.

W polskiej rywalizacji politycznej pole polityczne było (jest) podzielone na dwie odmiennie, antagonistyczne części, które tworzą dychotomię My-Oni. Jak twierdzi A. Antoszewski, w Polsce nie ukształtowała się typowa dwupartyjna rywalizacja polityczna, jak w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Kluczową cechą procesu tworzenia rządów w Polsce stanowił otwarty charakter rywalizacji międzypartyjnej na arenie gabinetowej. W latach 1991–2011 żadna z partii politycznych nie

¹⁹ Szerzej: M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2004.

²⁰ J. Sielski, *Czynniki zmian polskiego systemu partyjnego po 1989 r.*, [w:] K. Kowalczyk, Ł. Tomczak (red.), *Partie i system partyjny RP, stan i perspektywy*, Toruń 2007, s. 51.

²¹ Programy, charakterystyka komitetów wyborczych, wyniki wyborów parlamentarnych dostępne: I. Słodkowska, *Wybory 1991: programy partii i ugrupowań politycznych*, Warszawa 2001, s. 138, 146–154, 160–172, 242–260. I. Słodkowska, *Wybory 1993: partie i ich programy*, Warszawa 2001, s. 19–32, 36–83, 119–139, 385–423. M. Dołbakowska, I. Słodkowska, *Wybory 1997: partie i ich programy*, Warszawa 2004, s. 37–54, 102–112, 117–134, 203–223. I. Słodkowska, *Wybory 2001: partie i ich programy*, Warszawa 2002, s. 10–38, 42–49, 210–238. M. Dołbakowska, I. Słodkowska, *Wybory 2005: partie i ich programy*, Warszawa 2006, s. 49–52, 100–109, 277–281, 36–39. T. Gardziel, S. Gawroński, *Wybory 2007: partie, programy, kampania wyborcza*, Rzeszów 2007, s. 195–216, 267–272.

uzyskała bezwzględnej większości głosów. Większość gabinetów koalicyjnych, które były tworzone bezpośrednio po wyborach, miała charakter koalicji minimalnie zwycięskich, które obejmowały dwa podmioty (1993 SLD-PSL, 1997 AWS-UW, 2001 SLD-PSL, 2007 PO-PSL). Koalicje wielopartyjne dominowały w latach 1991–1993 (np. PC-ZChN-PSL-PL-PChD) oraz 2006–2007 (PiS-LPR-Samoobrona). Kadencje Sejmu, w trakcie których funkcjonowały koalicje wielopartyjne, uległy skróceniu. Programy prawicowych partii politycznych w Polsce łączyły (i wciąż łączą) w sobie cechy konserwatyzmu, liberalizmu i socjalizmu. To właśnie te cechy stanowiły syntezę walki z pozostałościami „komunizmu” w podziale postkomunistycznym. W rywalizacji politycznej kwestie ideowe (antykomunizm, nacjonalizm itp.), bardzo często dominowały nad kwestiami ekonomicznymi. Postulaty te wpłynęły na radykalizację rywalizacji politycznej, czyniąc ją zideologizowaną²². Analiza programów koalicji wyborczych, w tym koalicji, które zwyciężyły w wyborach parlamentarnych, a następnie były beneficjentami koalicji gabinetowych, pozwala na dokładniejsze określenie kryterium, na bazie którego funkcjonowały koalicje polityczne w Polsce w latach 1991–2011. Kryterium wspomnianym był podział postkomunistyczny. O trwałym podziale w Polsce zadecydował czynnik historyczno-tożsamościowy, który wykreował pasma wyborów politycznych w kolejnych latach, pasmo postkomunistyczne oraz pasmo postsolidarnościowe. Tym samym w Polsce wykształciły się postkomunistyczne oraz antykomunistyczne tożsamości, na których opierała się główna sfera konfliktu i podziału politycznego²³. Koalicje wyborcze, stabilne pod względem profilu ideowego (lewica-prawica), w swoich programach postulowały antagonistyczną rywalizację. Tworzone później przez zwycięskie komitety wyborcze koalicje gabinetowe cechowała przez to niska stabilność. Głównym kryterium relewancji koalicyjnej, było kryterium wartości²⁴. Cecha dominująca na polskiej scenie politycznej to konfrontacyjny styl działania elit politycznych. Koalicje gabinetowe miały charakter synkretyczny i genetyczny, dominowały w nich wartości aksjologiczne np. WAK, POC, AWS-UW, PiS-LPR-Samoobrona²⁵. Gabinety koalicyjne cechowała dość duża nietrwałość. Głównym motywem partii uczestniczących w koalicjach gabinetowych, była chęć zniszczenia przeciwnika politycznego. Rywalizacja polityczna

²² A. Antoszewski, *System polityczny...*, s. 210–250, 272–285.

²³ M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2003, s. 11–41.

²⁴ T. Godlewski, *Polski system polityczny. Instytucje-procedury-obywatele*, Toruń 2005, s. 114–123.

²⁵ A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji...*, s. 214.

na arenie wyborczej w latach 1991–2011 charakteryzowała się dychotomicznym konfliktem, który oscylował między podziałem postkomunistycznym a późniejszą PO-PIS-ową rywalizacją. W rywalizacji koalicyjnej w 1991 roku zauważa się dominującą rolę formacji prawicowych. Prawica, pomimo dużego rozdrobnienia, była w stanie zagospodarować niemal 2/3 głosów wyborczych, a koalicje wyborcze WAK (8,79% głosów), POC (8,71% głosów), PL (5,47% głosów) weszły do Sejmu. Główna oś rywalizacji na prawicy przebiegała między partiami negującymi, a legitymizującymi porozumienia Okrągłego Stołu. Zauważa się, że główne credo ideowo-programowe prawicowych koalicji zapoczątkowało w kolejnych wyborach parlamentarnych, rozwój podziału postkomunistycznego. W latach 1993–1997 dominowała rywalizacja wyborcza między zablokowaną lewicą, a sfragmentaryzowaną prawicą. W wyborach parlamentarnych w 1993 roku zwyciężyła koalicja SLD, uzyskując 20,4% głosów. Program SLD koncentrował się wokół problemów socjalnych i ekonomicznych polskiego społeczeństwa. Cechą charakterystyczną rywalizacji na arenie parlamentarnej od 1993 roku jest zmienny jedno lub dwubiegunowy ideologiczny, charakter i wymiar²⁶. W latach 1997–2001 dominowała rywalizacja wyborcza pomiędzy zablokowaną prawicą a skonsolidowaną lewicą. W wyborach parlamentarnych w 1997 roku w czołówce zwycięzców znalazła się, utworzona na kanwie związku zawodowego NSZZ Solidarność, koalicja AWS (33,83% głosów). W swoim programie wyborczym AWS mocno postulowała neoliberalne rozwiązania gospodarcze, budowę państwa na katolickich wartościach, antykomunizm. Zauważa się, iż zjawisko walki aksjologicznej po 1997 roku nadal miało mocny wpływ na zachowania wyborcze. W latach 2001–2005 dominowała trójbiegunowa rywalizacja wyborcza między blokiem lewicy, sfragmentaryzowanym blokiem prawicy oraz partiami protestu. Zwycięskie SLD (41,04% głosów) w swoim programie wyborczym tradycyjnie mocno akcentowało kwestie socjalne i światopoglądowe. W rywalizacji politycznej po 2005 roku kwestie aksjologiczne, które całkowicie zdominowały społeczno polityczny habitus, wyznaczał PiS. Wynik wyborów w 2005 roku (które wygrał PiS, 26,99% głosów), był okresem dramatycznego nasilenia się antagonistycznej formy rywalizacji politycznej. Zauważa się, iż główną oś rywalizacji politycznej, opartej na konflikcie aksjologicznym, wyznaczała prawica (tworząca koalicje nie programowe, a aksjologiczne), która po 2005 roku całkowicie zdominowała polską scenę polityczną. Od 2005 roku rywalizacja polityczna miała charakter jeszcze bardziej personalny

²⁶ A. Antoszewski, *System polityczny...*, s. 35, 271–278.

niż programowy, świadczy o tym wojna PiS z PO. Zaciekle toczone spory, a nawet otwarta polityczna wojna bazująca na antagonizmach, tworzyły nieodzowny element polskiej sceny politycznej. Koalicje wyborcze, tworzone na bazie antagonistycznego konfliktu, stanowiły ważny element rywalizacji politycznej. W rywalizacji politycznej lat 1991–2011 prawica antagonizowała konflikty polityczne, bazujące na ideowej wrogości wobec opozycyjnej lewicy, a po 2005 roku wobec liberałów. W rywalizacji tej lewica starała się szukać wspólnej płaszczyzny, umożliwiającej instytucjonalizację konfliktów politycznych i próbując tym samym tworzyć szanse dla dalszej konsolidacji systemu partyjnego i demokracji. Jak zauważa A. Antoszewski, od 2005 roku można mówić wyłącznie o częściowej stabilizacji wzorców rywalizacji politycznej. Fazy rozwoju systemu partyjnego można określić, mianem zmian krytycznych. Częstotliwość wskazanych zmian stanowią główne cechy, które charakteryzują proces instytucjonalizacji systemu partyjnego. Na polskiej arenie wyborczej zmiana dokonała się dwukrotnie. W 1997 roku na trwałe ukształtował się podział postkomunistyczny, który funkcjonował już w poprzednich elekcjach. W 2005 roku podział ten zmienił oblicze, jednak założenia ideowe były podobne, gdzie główne kryterium struktury rywalizacji stanowił stosunek do przemian po 1989 roku oraz do idei IV RP²⁷. W rywalizacji PO z PiS po 2005 roku kulturowy spór toczył się między częściową akceptacją nowoczesnych wzorców kulturowych oraz ich całkowitym odrzuceniem. Jednak zarówno kulturowy *Mcświat* (liberałowie neoliberalni – model angloamerykański), jak i *Dżihad* (konserwatyści i nacjonalści), nie przybliżały polskiego społeczeństwa do ideału demokracji obywatelskiej²⁸. W wyborach parlamentarnych w 2007 r. i 2011 r. (a także kolejnych w 2015 r.), główną oś rywalizacji politycznej nadal wyznaczał antagonistyczny podział (wojna PiS z PO). Antagonistyczna rywalizacja polityczna wpłynęła na to, iż polskie społeczeństwo jest jednym z najbardziej wyalienowanych względem siebie społeczności, dominują: apatia społeczna, brak wzajemnego zaufania względem siebie, niski poziom kultury politycznej, niski poziom zaufania i poparcia dla polityki, rządu i demokracji, niski poziom partycypacji wyborczej, najniższy wśród krajów UE poziom społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego²⁹. Kultura polityczna i demokracja funkcjonują w symbiotycznym związku;

²⁷ Tamże, s. 35, 210–239, 271–278, 296.

²⁸ P. Żuk, *Demokracja symulacji*, [w:] P. Żuk (red.), *Demokracja spektaklu*, Warszawa 2004, s. 52–63.

²⁹ Szerzej: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, <http://www.diagnoza.com> (dostęp: 20.09. 2015) oraz P. Sztompka, *Kapitał społeczny*.

demokracja w warunkach niskiej kultury politycznej (obywatelskiej) funkcjonuje wadliwie³⁰. Charakterystyczna cecha procesu demokratyzacji w Polsce to także wyjątkowo niska stabilność systemu wyborczego do Sejmu³¹. Wyborcze partie koalicyjne współtworzące koalicje gabinetowe, w swoich wewnętrznych konfliktach o wpływy i władzę antagonizowały polską scenę polityczną, prowadząc często do stopniowego upadku poszczególnych koalicyjnych gabinetów rządowych. Strategie koalicyjne partii kierowały się zasadą podziału łupów dla władzy, a nie dla celów programowych. Zauważa się nieadekwatność koalicji wyborczych do późniejszych koalicji gabinetowych. Jeśli wygrała ta sama koalicja wyborcza, to w koalicji gabinetowej dominowały dysonansy ideowe oraz konflikty z koalicjantem i opozycją. Cechy powyższe prowadziły do rozpląnięcia się programowych postulatów, które bardzo szlachetnie sformułowane dawały zwycięstwo poszczególnym koalicjom i komitetom wyborczym w wyborach parlamentarnych. Koalicje gabinetowe miały zawsze charakter bezalternatywny, tworzone były na kanwie wykluczenia politycznych konkurentów. Nie były to reformatorskie sojusze, otwarte na różne rozwiązania polityczne, ale zamknięte koalicje, często minimalnie zwycięskie lub minimalnego rozmiaru³².

Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 1991–2011

Jakość i stopień konsolidacji demokracji w Polsce prezentują badania, które corocznie przeprowadza organizacja *Freedom House*. Raporty powyższe dotyczą demokracji i wolności, skupiają się na ochronie i respektowaniu przez władze państwowe praw politycznych (wolne wybory, swoboda działalności partii politycznych) oraz wszystkich wolności obywatelskich. W kategorii praw politycznych oraz swobód obywatelskich Polska w 2009 roku dostała ocenę 1, co klasyfikuje ją jako kraj wolny³³. Warto jednak zwrócić uwagę na analizę poszczególnych kategorii, które

Teoria przestrzeni między ludzką, Kraków 2016; J. Raciborski, *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2011.

³⁰ E. Wnuk Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 162–165.

³¹ Szerzej na temat ewolucji polskiego systemu wyborczego: M. Chmaj, W. Skrzydło, *System wyborczy w RP*, Warszawa 2011.

³² M. Tyrała, *Wojny kulturowe jako główny wyznacznik rywalizacji politycznej w Polsce w latach 1991–2011*, [w:] M. Barański, N. Rudakiewicz, M. Guzy (red.), *Doświadczenia transformacji systemowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Katowice 2015.

³³ <http://www.freedomhouse.org/reports> (dostęp: 1.06.2016).

FH przeprowadzała w Polsce w latach 1999–2010. Po 1999 roku polska demokracja przeszła już podstawowy etap konsolidacji, kwestie proceduralne (przez J. Linza i A. Stepana uznawane za wstępne procesu konsolidacji) zostały ustabilizowane. Kolejne lata to etap dalszej konsolidacji, który można zanalizować w oparciu o statystykę FH.

Tabela 1. Analiza funkcjonalna polskiej demokracji w latach 1991–2011

	Lata 1999–2000	Rok 2001	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004	Rok 2005	Rok 2006	Rok 2007	Rok 2008	Rok 2009	Rok 2010
Proces wyborczy (<i>electoral process</i>)	1,25	1,25	1,25	1,50	1,50	1,75	1,75	2,00	2,00	2,00	1,75
Prawa obywatelskie (<i>civil society</i>)	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,25	1,50	1,25	1,50	1,50
Niezależność mediów (<i>independent media</i>)	1,50	1,50	1,50	1,75	1,75	1,50	1,75	2,25	2,25	2,00	2,25
Jakość rządzenia (<i>governance</i>)	1,75	1,75	2,00	2,00	2,00	–	–	–	–	–	–
Rządzenie na szczeblu centralnym (<i>national democratic governance</i>)	–	–	–	–	–	2,50	2,75	3,25	3,50	3,25	3,25
Rządzenie na szczeblu lokalnym (<i>local democratic governance</i>)	–	–	–	–	–	2,00	2,00	2,25	2,25	2,00	1,75
Jakość i niezależność sądownictwa (<i>judicial framework and independence</i>)	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	2,00	2,25	2,25	2,50	2,25	2,50
Korupcja (<i>corruption</i>)	2,25	2,25	2,25	2,50	2,50	3,00	3,25	3,00	3,00	2,75	3,25
Punkty demokracji, suma	1,58	1,58	1,63	1,75	1,75	2,00	2,14	2,36	2,39	2,25	2,32

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w: <http://www.freedomhouse.org/reports>.

Zauważa się, że w kategorii procesów wyborczych, najlepsze współczynniki (1,25) Polska osiągała w latach 1999–2002, w okresie rządów koalicji AWS-UW oraz SLD-UP-PSL, następnie współczynnik ten zaczął stopniowo rosnąć, osiągając najwyższą wartość (2,00) w latach 2007–2009, w okresie rządów koalicji PO-PSL. W kategorii praw obywatelskich naj-

lepsze współczynniki występowały w latach 1999–2006, w okresie rządów koalicji AWS-UW, SLD-UP-PSL, PiS-LPR-Samoobrona, po 2006 roku współczynnik ten wzrósł, osiągając w 2010 roku wartość (1,50). W kategorii niezależności mediów współczynnik cyklicznie rósł, osiągając najwyższy poziom (2,25) w latach 2007–2010, był to okres rządów koalicji PO-PSL. W kategorii jakości rządzenia na szczeblu centralnym współczynnik od poziomu (1,75) w latach 1999–2001 cyklicznie się powiększał, osiągając w roku 2008 wartość (3,50), a w 2010 roku wartość (3,25). Był to okres rządów koalicji PO-PSL. W kategorii rządzenia na szczeblu lokalnym współczynnik cyklicznie malał (z małymi wyjątkami rok 2007 i 2008), osiągając swoją najniższą wartość (1,75) w 2010 roku, w okresie rządów koalicji PO-PSL. W kategorii jakości i niezależności sądownictwa współczynnik cyklicznie rósł od poziomu (1,50) w latach 1999–2004, osiągając najwyższy poziom (2,50) w roku 2010. W kategorii korupcji współczynnik w latach 1999–2002, za rządów koalicji AWS-UW, SLD-UP-PSL, był na poziomie (2,25), następnie powiększał się, osiągając w roku 2010 najwyższą wartość (3,25). Od 1999 roku wszystkie współczynniki wszystkich kategorii FH (oprócz jakości rządzenia na szczeblu lokalnym) wykazywały tendencje rosnące. Szkodziło to tylko konsolidacji i rozwojowi polskiej demokracji. Współczynnik demokratyzacji z poziomu (1,58) w latach 1999–2001 wzrastał, a najwyższą wartość (2,39) osiągnął w 2008 roku, malejąc tylko do poziomu (2,32) w 2010 roku. Największy wzrost wszystkich współczynników nastąpił po 2005 roku. Był to moment objęcia władzy przez PiS oraz zmiana rywalizacji politycznej na bardziej agresywną. Rywalizacji, w której dwie prawicowe partie: PiS i PO zdominowały polską scenę polityczną, wpływając na obniżenie poziomu jakości konsolidującej się demokracji.

Zauważa się, iż w Polsce konsolidacja demokracji to dynamiczny proces, któremu grozi destabilizacja oraz obniżenie jakości rządzenia. W demokracjach postkomunistycznych (takich, jak Polska) duża destabilizacja może wpłynąć na proces cofnięcia demokratyzacji oraz wpisania poszczególnych państw w kategorię krajów częściowo wolnych (w skali FH od (3) do (5) pkt.). Analizując życie polityczne na przestrzeni ostatnich lat, zauważa się brak demokratycznej kultury politycznej oraz słaby rozwój pluralizmu politycznego, który przekłada się na brak współpracy pomiędzy rządem, opozycją, a społeczeństwem. W polskiej demokracji konsensualnej rywalizacyjnej, antagonistyczny styl zachowania elit politycznych prowadzi do jej modyfikacji – przybiera ona postać hybrydalną, utrudniającą dalszy proces jej konsolidacji. W świetle głównych wyznacz-

ników konsolidacji demokracji, autorstwa A. Antoszewskiego, J. Linza i A. Stepana, D. Osta, G. Almonda i S. Verby, polską demokrację można uznać tylko za częściowo skonsolidowaną.

Polska demokracja łączy w sobie cechy demokracji elitystycznej³⁴, występują wysoki poziom rywalizacji elit o władzę oraz rywalizacji wyborczej, niski poziom zaangażowania społeczeństwa w procesy polityczne oraz słaba frekwencja wyborcza. Dominujący charakter relacji pomiędzy partiami politycznymi w Polsce to wciąż antagonistyczna konfrontacja. Etap rywalizacji politycznej w latach 1991–2011 stanowił kluczowy wpływ na konsolidację demokracji. Niestabilność koalicji uwarunkowana radykalnie konfliktową rywalizacją wpływała na destabilizację polskiej demokracji.

Wnioski

Zauważa się, iż występuje prawdopodobieństwo, że to antagonistyczna rywalizacja polityczna (podział postkomunistyczny) stanowiła główny wyznacznik, wpływający na proces konsolidacji demokracji w Polsce. Stabilność i konsolidacyjna skuteczność demokracji zawsze wynika z rywalizacji politycznej, opartej na konsyliacji i współpracy. Stabilność demokracji stanowi pierwszy krok ku jej pełniejszemu skonsolidowaniu. Zauważa się, iż to politycy i partie polityczne determinowały w największym stopniu rozwój poszczególnych czynników, mających wpływ na konsolidację, funkcjonalność i jakość demokracji w Polsce. Antagonistyczna rywalizacja polityczna warunkowała zanik partycypacji społecznej i wyborczej (społeczeństwo obywatelskie, kapitał społeczny) oraz wartości substancjalnych (podział między wolnością a równością). Co przełożyło się na niskie zadowolenie z dokonań władzy i demokracji. Trudno precyzyjnie określić i sprecyzować początek i koniec procesu transformacji³⁵. Według FH, bariery konsolidacji demokracji w Polsce to przede wszystkim jakość rządzenia na poziomie centralnym oraz duży poziom korupcji. Demokracje naśladowcze (jak Polska) importują modernizacyjne rozwiązania instytucjonalne krajów rozwiniętych, osadzając je na odmiennym gruncie społecznym, ekonomicznym, kulturowym.

³⁴ M. Siermiński, *Dekada przełomu. Polska lewica opozycyjna 1968–1980. Od demokracji robotniczej do narodowego paternalizmu*, Warszawa 2016, s. 295.

³⁵ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2007, s. 210–230.

Rozwiązania te często okazują się mało kompatybilne w innym modelu społeczno-kulturowym, a taki panuje w państwach Europy Środkowej i Wschodniej³⁶.

Za w pełni skonsolidowaną demokrację można uznać taką, w której ustanowiono demokratyczne porozumienie wszystkich jednostek. Zauważa się, iż konsens polityczny w warunkach polskiej demokracji stanowi poziom wciąż nieosiągalny. W 2010 roku, w świetle badań FH, stopień demokratyzacji w Polsce wynosił 2,32, w porównaniu z poprzednimi latami uległ on zwiększeniu, co świadczy o spadku jakości polskiej demokracji³⁷. Demokratyzacja w Polsce ma swoją specyfikę, czynniki które ją charakteryzują to:

- a) forma demokracji naśladowczej,
- b) brak pełnego rozwoju liberalizmu politycznego³⁸,
- c) brak etosu dobra wspólnego,
- d) niski poziom kultury politycznej (zarówno elit, jak i społeczeństwa),
- e) zmienny poziom chwiejności wyborczej,
- f) dominacja niskiego stopnia funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego,
- g) niskie zaufanie społeczne wobec polityków i demokracji; zaufanie do demokracji spada, rośnie za to zaufanie wobec autorytaryzmu³⁹,
- h) brak rozwoju kapitału społecznego; wśród krajów UE występuje w Polsce najniższy wskaźnik rozwoju kapitału społecznego,
- i) dominacja niskiego poziomu porozumienia elit,
- j) niska trwałość gabinetów koalicyjnych (ok. 10–13 miesięcy),
- k) występowanie antagonistycznego charakteru rywalizacji politycznej,
- l) dominacja populizmu,

³⁶ A. Kohli, *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach naśladowczych*, [w:] P. Śpiewak (red.), *Przyszłość demokracji*, Warszawa 2005, s. 309. oraz J. Staniszkis, *Władza globalizacji*, Warszawa 2003.

³⁷ Podobnie prezentują się badania nad demokracją w Polsce przeprowadzone przez brytyjski tygodnik „The Economist”, po wyborach parlamentarnych w 2015 roku (zwycięstwo PiS) we Wskaźniku Demokracji Economist, Polska znalazła się na 48 miejscu, będąc w gronie krajów o „wadliwej demokracji”.

³⁸ Szerzej J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.

³⁹ J. Czapiński w badaniach *Diagnoza społeczna* (prowadzonych od 2010 roku) dowiódł, że po raz pierwszy od 20 lat spadł odsetek osób przekonanych, że demokracja ma przewagę nad wszystkimi innymi formami rządów. W Warszawie, Poznaniu i Krakowie zdeklarowanych zwolenników systemu demokratycznego było zaledwie 44%. W Wałbrzychu mniej niż 7%, a antydemokratów aż 18%.

- m) brak pełnej inkluzji politycznej⁴⁰. Polska demokracja nie spełnia warunków demokracji *inkluzywnej*,
- n) występowanie wolności bez równości,
- o) brak zdolności rządu, której brakuje zarówno partiom politycznym, jak i politykom,
- p) porzucanie przez partie polityczne funkcji przedstawicielskich na rzecz funkcji proceduralnych⁴¹,
- q) niska intensywność; demokracja ma formę niskiej intensywności, podporządkowana jest wyłącznie regułom rynku.

Synteza wszystkich cech polskiego wariantu demokracji może świadczyć o odrębności oraz wyjątkowości modelu demokracji liberalnej w Polsce, który nacechowany jest wielością wewnętrznych konfliktów. Ukształtowanie w pełni skonsolidowanej oraz stabilnie funkcjonującej demokracji w Polsce to proces kolejnych lat. Poszukiwanie optymalnych wzorców rywalizacji politycznej, ich ustabilizowanie oraz utrwalanie to główny cel kolejnego etapu konsolidowania się demokracji w Polsce.

Procesy demokratyzacyjne w państwach „postkomunistycznych” nie mają charakteru teleologicznego, procesów tych nie cechuje charakter i wymiar jednokierunkowy. Zauważa się, iż proces demokratyzacji w Polsce jest wielokierunkowy, uzależniony od wielości wewnętrznych czynników. Konsolidacja demokracji w Polsce stanowi wciąż proces otwarty, uzależniony głównie od modelu rywalizacji politycznej. Dalsze procesy i etapy konsolidowania polskiej demokracji będą zależne od zmian w dwóch sferach: w sferze gospodarczej oraz w strukturze polskiego społeczeństwa⁴². Ciągły proces konsolidowania się polskiej demokracji stanowi szansę na jej dalszy rozwój. Reżim oparty na agresywnej rywalizacji i walce politycznej destabilizuje demokrację (w Polsce lata 1991–2011). Poszukiwanie optymalnych wzorców rywalizacji politycznej oraz ich utrwalanie to meritum konsolidacji demokracji. Demokrację w Polsce można określić jako model demokracji konsolidującej się, w której dominuje antagonistyczny rodzaj rywalizacji politycznej, a sam etos demokracji sprowadzony został jedynie do wyborów. Jest to model demokracji, któremu na każdym etapie funkcjonowania grozi destabilizacja, a co za tym idzie, cofnięcie procesu konsolidacyjnego. Tylko w pełni ustabilizowany wzorzec zachowań rywalizacyjnych jest w stanie wpłynąć na konsolidowanie

⁴⁰ D. Ost, *Kłęska „Solidarności” gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007.

⁴¹ R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002.

⁴² Zob. Z. Blok, *Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrz systemowych na przykładzie Polski*, Poznań 2006.

się polskiej demokracji, która w dużym stopniu oddziałuje na stabilność koalicji. Aby model rywalizacji „domykał się” (był w pełni przewidywalny), potrzebne są stabilne reguły gry, wyraziste podziały społeczne oraz trwałe wzory współzawodnictwa na arenie wyborczej, gabinetowej i parlamentarnej⁴³.

Współczesna demokracja liberalna, jak zauważa wielu badaczy (np. M. Król), skończyła się. Każdy system przeżywa swoją młodość, dorosłość, a następnie starość. M. Król twierdzi, że trzeba zacząć nowy proces budowania więzi międzyludzkich i wspólnoty, który będzie zupełnie inny niż to, co znamy od ostatnich 200 lat⁴⁴. Peter Mair stwierdza, iż demokracja w XXI wieku traci swój ideowy sens, *demos* stanowiący fundament systemu politycznego nie pełni już centrum życia demokratycznego⁴⁵. Mariaż demokracji i liberalizmu powinien ułatwiać funkcjonalną aktywność społeczeństwa obywatelskiego, którego celem zawsze jest dobro wspólne, stanowiące esencję skonsolidowanej demokracji. Slavoj Žižek stwierdza, iż kryzys finansowy doprowadził do sytuacji, w której, w obecnej demokracji i liberalizmie trzeba na nowo przemyśleć granice możliwego i niemożliwego⁴⁶. Gwarancją silnej demokracji jest stały kompromis polityczny. Model stabilnej i skonsolidowanej demokracji, w której dominować będą rządy wszystkich, przez wszystkich, to wciąż niezrealizowany ideał.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest charakterystyka procesu rywalizacji politycznej oraz procesu konsolidacji demokracji w Polsce w ciągu ostatnich 20 lat. Główny problem badawczy/hipoteza postawiona w artykule brzmi: rywalizacja polityczna stanowiła główny wyznacznik wpływający na proces konsolidacji demokracji w Polsce. Scharakteryzowane zostały koalicje wyborcze i parlamentarne. Artykuł ma charakter interdyscyplinarny, problem badawczy został przeanalizowany z perspektywy politologicznej, socjologicznej i filozoficznej. Próba analizy problemu badawczego może wnieść istotny wkład w dalsze badanie procesu konsolidacji demokracji w Polsce.

⁴³ M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny...*, s. 228–231.

⁴⁴ Szerzej M. Król, *Pora na demokrację*, Kraków 2015.

⁴⁵ P. Mair, *Ruling the void: the hollowing of western democracy*, London 2013, s. 9–16.

⁴⁶ S. Žižek, *Żądanie niemożliwego*, Warszawa 2014, s. 44, 171.

Marek Tyrata

THE IMPACT OF POLITICAL RIVALRY ON THE PROCESS OF CONSOLIDATION OF DEMOCRACY IN POLAND IN THE YEARS 1991–2011

The aim of the article is the characteristics of the process of political rivalry and the process of consolidation of democracy in Poland in the past 20 years. The main research question posed in the article: political rivalry was the main determinant affecting the process of consolidation of democracy in Poland. The electoral and parliamentary coalitions are characterized. The article has a interdisciplinary research problem will be analysed on a basis of politologie, be a different sociology and philosophies. Attempt to answer the research question, can make a significant contribution to the further exploration of the process of consolidation of democracy in Poland.

KEY WORDS: *democracy, consolidation, political rivalry, transformation, election*

Bibliografia

- A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Warszawa 2012.
- A. Antoszewski, *Współczesne teorie demokracji*, Warszawa 2016.
- A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004.
- Z. Blok, *Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrz systemowych na przykładzie Polski*, Poznań 2006.
- K. Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2007.
- N. Bobbio, *Liberalizm i demokracja*, Kraków 1998.
- M. Chmaj, W. Skrzydło, *System wyborczy w RP*, Warszawa 2011.
- R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Warszawa 2012.
- T. Godlewski, *Polski system polityczny. Instytucje-procedury-obywatele*, Toruń 2005.
- M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2004.
- M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2003.
- A. Gruszczyk, *Problemy rządzenia w krajach Europy Środkowowschodniej*, Kraków 2000.
- R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002.
- J. Linz, *Kryzys, załamanie i powrót do równowagi*, [w:] J. Szczupaczyński (opr.), *Władza i społeczeństwo. Tom II*, Warszawa 1998.
- J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore–London 1996.
- P. Mair, *Ruling the void: the hollowing of western democracy*, Verso 2013.
- Ch. Mouffe, *Agonistyka. Polityczne myślenie o świecie*, Warszawa 2015.

- D. Ost, *Kłęsa „Solidarności” gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007.
- G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1998.
- K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004.
- J. Staniszkis, *Władza globalizacji*, Warszawa 2003.
- J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- M. Tyrała, *Wojny kulturowe jako główny wyznacznik rywalizacji politycznej w Polsce w latach 1991–2011*, [w:] M. Barański, N. Rudakiewicz, M. Guzy (red.), *Doświadczenia transformacji systemowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Katowice 2015.